

ФІЛОСОФІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

© 2003 р. **В. Брюггер** *

Гейдельберзький університет, юридичний факультет, м. Гейдельберг (ФРН)

ОБРАЗ ЛЮДИНИ У КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ **

Наукові конференції чи судові спори з питань прав людини найчастіше стосуються конкретних прав. Так, наприклад, може йтися про те, чи інтерес захисту життя повинен превалювати над інтересом застосування смертної кари чи проведення абортів? До якої міри може бути обмежено гарантовану свободу слова, якщо внаслідок її використання інша особа зазнає образи? У якій мірі малозабезпечені люди й громади вправі вимагати соціальної підтримки від можливих людей і громад в ім'я соціальної справедливості? Відповіді на ці запитання даються позитивним правом у конституціях країн, або в законодавстві, яким забезпечується дотримання прав людини, або ж в універсальних чи регіональних документах з прав людини. Проте чимало проблем ще не вирішено чинним національним і міжнародним правом. Навколо ж вирішених проблем тривають дискусії щодо способів інтерпретації конкретних прав і конкуруючих індивідуальних чи публічних інтересів.

У цих дискусіях віддзеркалюється відмінність поглядів певних груп і культур у рамках однієї держави, кількох держав або блоків об'єднаних держав. Так, в усіх суперечках щодо прав людини, які виникають або внаслідок формулювання нових прав, або внаслідок інтерпретації неусталених прав, виникає неузгодженість між вимогою універсальної значимості та постійно виникаючим специфічним розумінням цих прав. Суперечність між універсальним і специфічним розумінням прав людини можна розв'язати шляхом застосування різних методів. Можна, наприклад, вдатися до політичної дискусії; або віддати перевагу правовому аналізу, використовуючи загальноприйняті методи інтерпретації; чи спробувати розробити концепцію, яка допоможе знайти підхід не тільки до окремих проблем ідентифікації прав людини, але й до дилеми між універсальністю та специфічністю у розумінні прав людини.

* **Вінфрід Брюггер (Winfried Brugger)** (нар. 1950) вивчав право, філософію і соціологію в Мюнхенському та Тюбінгенському університетах. 1980 р. захистив докторську дисертацію у Тюбінгенському університеті. 1980-1981 навчався у магістратурі Каліфорнійського університету, Берклі (США). Викладав у США, зокрема, в Джорджтаунському (1985, 1991-1992, 1998-1999, 2001), Х'юстонському (1998-1999) та Сан-Франциско (2002) університетах. З 1987 р. працює на посаді професора: спочатку на юридичному факультеті Мангеймського університету, а з 1992 р. й понині – на посаді професора публічного права, загального державного права та філософії права на юридичному факультеті Гейдельберзького університету. Професор Брюггер – автор близько двохсот праць, з яких вісім монографій, серед яких такі, як «Образ права людини й політика відповідальності. Внесок Макса Вебера в аналіз та обґрунтування прав людини» (1980), «Основні права та конституційна юстиція в США» (1987), «Свобода радіомовлення і конституційне тлумачення» (1991), «Вступ до публічного права США» (1993), «Гідність людини, права людини, основні права» (1997), «Лібералізм, плюралізм, комунітаризм. Дослідження легітимізації Основного закону» (1999), «Демократія, свобода і рівність. Дослідження конституційного права США» (2002). Вчений є членом редколегій низки відомих юридичних видань (серед яких «Das Staat», «Issues in Comparative Public Law»), членом керівних органів низки організацій (серед яких Німецький відділок Міжнародної асоціації філософії права та соціальної філософії (IVR) тощо). Професор Брюггер також є членом міжнародної редакційної колегії українського часопису «Проблеми філософії права». Переклад даної статті друкується з дозволу її автора на основі оригінальної статті: Brugger Winfried. The Image of the Person in the Human Rights Concept // Human Rights Quarterly. – 1996. – № 18. – Р. 594-611. Переклад з англійської та німецької мов зроблено В. С. Бігуном. Часткова редакція перекладу Р. М. Павленка.

** Основою цієї статті, але не її повторенням, є моя німецькомовна стаття: Brugger W. Das Menschenbild der Menschenrechte // Jahrbuch fuer Recht und Ethik. – 1995. – № 3. – S. 121-134. Я хотів би подякувати Гайнеру Білефельдту (Університет Білефельдта) та Джулії Декер (Правовий центр Х'юстонського університету) за істотну допомогу в перекладі та редагуванні цієї статті. Я присвячую цю статтю Філіпу Сельцніку (Каліфорнійський університет, Берклі), який надихнув мене на глибші та серйозніші роздуми, ніж можна судити з посилань на його роботи.

У цій статті використовується концептуальний напрям, у рамках якого роз'яснюється поняття «людина», що покладене в основу концепції прав людини, яке складалося історично і відображене у сучасних документах з прав людини. Цей підхід покликаний допомогти розробити такий «образ людини» (німецькою – *das Menschenbild*, англійською – *the image of the person*), з яким могли б погодитись усі світові культури, принаймні до певної міри. Сподіваюся, що запропонований варіант образу людини зможе забезпечити інтелектуальне підґрунтя для подолання суперечності між універсальністю поняття прав людини та специфічністю їхньої концептуалізації різними світовими культурами. Жодна, навіть найдосконаліша інтелектуальна концепція не здатна замінити політичні та правові заходи, спрямовані на удосконалення механізмів захисту прав людини. Водночас, політичні та правові дискусії з питань прав людини якраз і передбачають ідеї, подібні до тих, які викладені у цій статті. Щоб продемонструвати це, звернемося до використаного Федеральним Конституційним Судом ФРН поняття «образу людини» у контексті Конституції ФРН [14, s. 7, 15-16].

I. Історичний розвиток і юридичне утворення прав людини

Розгляд «образу людини», що лежить в основі концепції прав людини, піднімає низку неоднозначних питань. Звернення до певного «образу» сприяє формуванню всебічного та холистичного уявлення про права людини. Такий підхід видається вдалим, адже чимало різних суто політичних вимог було запропоновано у якості прав людини, або визнано такими [28; 31, s. 1]. Всебічний і холистичний підхід зосереджує увагу на універсальній суті, закладеній в основу значної кількості специфічних вимог щодо забезпечення прав людини. Більше того, розгляд образу людини у зв'язку з ідеєю прав людини також сприяє «гуманізації» академічної рефлексії. Це додає емоційності визнанню обов'язковості прав людини та дає змогу людям відчутти себе частиною такого образу, поцінувати його людські характеристики.

З іншого боку, одним з недоліків такого підходу до прав людини може бути небезпека ідеологічного зв'язку певного образу з певною культурою. Кожну культуру характеризують певні «образи» людини у вигляді як загальних, так і спеціальних ролей, наслідування яких очікується від людей, як-от ролей батька, вчителя, священнослужителя, друга, патріота. На відміну від фотографічних образів, ці образи є «ідеальними

моделями» (*master ideals*) [36, p. 84, 85-91; 34, s. 106, 113, 176, 184, 192, 243] конкретної культури, що є рольовими моделями успішного розвитку людини. І якщо б ідеали якоїсь певної культури сприймалися як обов'язкові досягнення універсальних прав людини, годі було б сподіватися на їх міжкультурне розуміння та прийняття. Навпаки, можна було б почути докір у культурному імперіалізмі. Відповідно, результатом був би «негативний мир» – певне перемир'я між культурами та країнами, котре, в кращому випадку, попереджувало б війну. У будь-якому разі «позитивний мир»* [25, p. 93, 113-114] – у розумінні взаємного зближення в напрямі узгодження основних цінностей між державами та народами – виключався б заздалегідь.

Задля збереження переваг та уникнення недоліків у використанні поняття образу людини в концепції прав людини, розглянемо найбільш важливі історичні етапи становлення цієї концепції, а також чинні декларації та конвенції з прав людини. По суті, боротьба за права людини, що розпочалася двісті років тому, була результатом зусиль західного Просвітництва та демократичних революцій у Північній Америці та Західній Європі. Однак, за останні два століття використовувався настільки широкий діапазон різних концепцій прав людини, що жодна культурна чи політична спільнота не спроможна стверджувати, що саме її розуміння та інтерпретація таких гарантій є винятково «правильною». Відповідно, якщо образ людини віддзеркалюватиме специфічні ідеї лише однієї з конкуруючих культур чи ідеологій, навряд чи це знайде універсальне схвалення. Отож, необхідно коротко розглянути історію та стан нормативного закріплення прав людини для того, щоб представити ідею універсального образу людини в концепції прав людини.

Історію становлення концепції прав людини можна розділити на три головні етапи, які прийнято вважати, відповідно, правами першого, другого та третього покоління** [30; 23, s. 841;

* «[Природа]... використовує два способи для розмежування націй та попередження їхнього змішування — лінгвістичні та релігійні розбіжності. Безперечно те, що вони можуть призвести до взаємної ненависті та слугувати приводом для війн, однак в міру розвитку культури та руху людей у напрямі до кращого узгодження своїх принципів, вони приводять до порозуміння і миру. І... цей мир установлюється і зберігається з допомогою рівноваги сил і надзвичайно жорсткого суперництва».

** Відзначаючи можливість непорозуміння щодо концепції поколінь прав людини, Рідель підкреслює той

35, s. 9-11]. Права людини першого покоління були проголошені у час великих демократичних революцій в США та Франції. Вони зосереджені на індивідуальних громадянських і політичних правах, гарантуванні як приватної свободи, так і демократичної участі. Німецький юрист Георг Єлінек називав такі права відповідно «status negativus» та «status activus» [24, s. 81-193]. Права негативного статусу мають захисний характер. Їхня мета – попередження порушень з боку держави, пов'язаних зі свободою та власністю. У виняткових випадках, коли державі дозволяється обмежувати ці права, вона зобов'язана дотримуватися процедурних положень, зокрема гарантій «habeas corpus», які стосуються недоторканності особи. Права активного статусу, що пов'язані з участю у політичному процесі, включають свободу слова, зібрання, об'єднання в асоціації, демократичне виборче право.

Права людини другого покоління виникають протягом XIX ст., коли у центрі уваги опиняються соціальні права, або «status positivus», за Єлінеком [24, s. 114]. Ідея позитивного статусу постала як результат загострення проблем часів індустріальної революції. Економічні та соціальні права призначалися для того, щоб подолати зубожіння та пролетаризацію значної кількості населення. Необхідно розрізнити два варіанти політичних рухів, що вимагали соціальних прав. Першим є революційний рух, яскраво представлений марксизмом, боровся за заміну капіталізму соціалізмом. Другим є реформістська школа, представлена у Німеччині такими правознавцями, як Лоренц фон Штайн і Герман Геллер, що прагнула довести переваги соціальноринкової економіки, тобто «капіталізму з людським обличчям». Цей реформістський соціально-демократичний рух зараз можна вважати домінуючим, або, принаймні, одним з таких, з якими рахуються у багатьох країнах світу.

Права людини третього покоління, концепцію яких розвинуто у XX ст., додали ще два виміри дебатам з прав людини. Перший – універсалізація прав людини після Другої світової війни. Так, Загальна декларація прав людини, прийнята та проголошена ООН 10 грудня 1948 р., не обмежується Західною Європою та Північною

факт, що третє покоління прав людини ні в якому випадку не є «кращим» чи «вищим» за попередні покоління; воно не «перевершує» ці покоління у гегелівському розумінні, а радше являє собою нову фазу в історії прав людини. Тому Рідель віддає перевагу терміну «вимір», а не «покоління»

Американою, а, натомість, утверджує появу «загального стандарту досягнення для всіх народів та усіх націй»* [41, p. 71; 3, с. 7-11]. Користуючись мовою Єлінека, можна сказати, що сама ідея прав людини сягнула «status universalis». Водночас з'явилася потреба у колективних правах нового покоління, наприклад, у представників країн третього світу та етнічних меншин. Найбільш вагомими правами людини третього покоління є такі права, як право на розвиток, на захист довкілля, на участь у розподілі «спільної спадщини людства», що включає ресурси дна моря, економічне використання космічного простору, а також інші природні та культурні ресурси [35, s. 12-21; 10, s. 537, 540-541].

Нині, на рубежі тисячоліть, розглядаючи політичні та правові документи з прав людини, ми стикаємося із безладною багатоманітністю чисельних декларацій і конвенцій регіонального та універсального характеру. Ці документи стосуються: (1) загального регламентування, (2) права на самовизначення і розвиток, (3) заборон геноциду, військових злочинів і злочинів проти людства, (4) ліквідації дискримінації, (5) заборони рабства, підневільної праці та торгівлі людьми, (6) проблем біженців, притулку, осіб без громадянства, з подвійним чи множинним громадянством, іноземців, (7) поведінки із засудженими злочинцями та іншими затриманими, (8) питань соціального забезпечення, (9) робочої сили та праці, включаючи свободу створення асоціацій і рухів, (10) шлюбу та сім'ї, у тому числі прав дитини, (11) свободи друку та вільного обігу інформації, (12) конфіденційності даних про приватне життя, (13) права на відмову від військової служби, (14) гуманітарного права [28].

II. Від фундаментальних інтересів до образу людини

З вищенаведеної дискусії можна припустити, що впорядкування різноманітних бачень та вимірів прав людини є справою нелегкою. Завдання філософії права – сформулювати всебічний та добре збалансований підхід, який сприяв би попередженню ідеологічних маніпуляцій ідеєю прав людини. Філософія пропонує кілька різних підходів для вирішення цього завдання. Таким, наприклад, є підхід, запропонований Ернстом-Іоахімом Лампе, названий «негативне природне право» [27, s. 50, 57, 198]. Лампе аналізує антро-

* Загальна декларація прав людини, прийнята 10 грудня 1948 р. Резолюцією 217а (III) Генеральної Асамблеї ООН. 3 U.N. GAOR (Resolutions, part 1).

пологічні базові потреби та інтереси, які повинні братися до уваги будь-яким правопорядком для здійснення тривалого впливу на людську поведінку. Схожий підхід пропонує концепція «мінімуму природного права» [21, р. 189; 5], яка полягає у виявленні елементарних умов людського буття. У межах цього підходу, розвинутого Гербертом Л.А. Хартом* [21, р. 189-195; 9, s. 119], буття людини характеризується обмеженим альтруїзмом, обмеженою силою волі, обмеженими ресурсами та обмеженим розумінням. Третій підхід, що його підтримує Джон Ролз, аналізує природні та соціальні «основні блага» [33, р. 90; 4]. За цим підходом, усі люди хочуть володіти та користуватися такими основними благами, незалежно від особистих цілей, які можуть суттєво відрізнятися і насправді часто відрізняються. По суті, цей погляд є удосконаленою версією традиційної доктрини природного права, у якій вже наголошувалося на захисті життя, свободи і власності [7]. Всі ці визначення людської природи чи спільних людських інтересів стають у пригоді в дискусіях про концепції прав людини або ж використовуються на користь захисту спільних людських інтересів.

Я хотів би, однак, запропонувати дещо інший підхід. Не заперечуючи корисність згаданих вище поглядів на людські потреби та інтереси в дискусіях щодо прав людини, я хотів би інтегрувати ці філософські погляди, а також історію та сучасний діапазон вимог щодо прав людини в образі людини, що лежить в основі усіх рівнів дискурсу про права людини. Такий підхід не тільки є всеохоплюючим, але й таким, що «гуманізує» відповідні аспекти вимог щодо прав людини, звертаючись до них у контексті структури образу людини. Для когось такий підхід може видатися неординарним, але він не є безпрецедентним. У практиці Федерального Конституційного Суду ФРН [14, s. 7, 15; 15, s. 1, 44; 26, р. 39, 245-246, 250, 300, 307, 310, 312-314, 316, 361; 20], представленій у кількох важливих справах, використано образ людини, закладений у Конституції ФРН задля того, щоб роз'яснити сторонам у справі та громадськості в цілому ті підстави, на основі яких Суд домігся балансу між конкуруючими приватними інтересами та між приватними і публічними інтересами. Суд спробував викори-

стати цю формулу образу людини для того, щоб роз'яснити сторонам у справі, що вони як «особи» повинні прагнути зрозуміти й, в ідеалі, прийняти формулу балансу, запропоновану Судом.

Головна засада цього образу людини, і, більше того, всіх людей, які взаємодіють у суспільстві, на думку Суду, необхідно впливає із положення про незалежність та індивідуальність кожної людської істоти як основної конституційної цінності. Ця ідея є вихідним положенням гарантії конституційних прав. Водночас, для повноцінного розуміння людини необхідно враховувати чинник взаємодії людей у суспільстві. Це, в свою чергу, веде до необхідності й легітимізації конкуруючих індивідуальних і публічних інтересів. Цей другий комунітарний елемент формули образу людини сприяє виявленню такого важливого моменту: у контексті соціальної взаємодії не можна виправдовувати абсолютизм прав [18, р. 18-46], й відтак необхідно досягти певного розумного балансу між правами та обов'язками. Ось яким є типове формулювання Суду: «Образ людини, що лежить в основі Основного Закону ФРН, – це не окремих ізольований індивід. Навпаки, Основний Закон подолав суперечність між індивідом і спільнотою, забезпечивши здійснення комунітарних зв'язків та обов'язків людини без зазіхання на її внутрішню та автономну цінність» [14, s. 15-16]. Безперечно, така формула не в змозі сама по собі наперед визначати рішення в будь-якій справі. Для цього необхідно розглянути справу по суті та покладатися на більш конкретні юридичні формулювання. Однак ця формула нагадує нам про проблему в цілому й може стати корисною, оскільки виявляє певні риси повноти людського буття, які, за умови їхнього належного врахування, можуть допомогти уникнути таких крайнощів як абсолютизм прав, авторитарне чи тоталітарне розуміння громадянського обов'язку.

Цей образ людини також може застосовуватися до міжнародних документів з прав людини. До того ж, перевагою цього підходу є те, що він враховує цілий комплекс усталених і новітніх прав людини. Він також не обходиться стороною питання про суперечність конкуруючих приватних інтересів і суперечність між приватними і публічними інтересами, про які йдеться у кожній «складній справі»**. Зрештою, цей підхід по-

* Звертаючись до цього підходу, я аргументував позицію, що положення про необмежене право на притулок, яке існувало в Німеччині до 1993 р., не може бути виправдане.

** Чимало визнаних прав людини містять положення про обмеженість свого застосування. Навіть якщо текст і не містить таких положень, завжди існує ймовірність

еднує формулювання та інтерпретацію позитивних прав людини з філософською дискусією про обґрунтування (виправдання) прав людини, й зокрема тих прав, які не передбачені письмовими нормативно-правовими документами та судовою практикою.

Таким чином, загальним завданням такої формули образу людини є розвиток підходу, який охоплює увесь спектр існуючих прав людини й водночас залишається відкритим для нових прав. Така формула однак повинна бути короткою та чіткою, і являти собою дійсно чимось більшим, ніж узагальнення сукупності усіх прав людини або усіх поколінь чи вимірів прав людини, згадуваних у першій частині цієї статті. З іншого боку, такий підхід уникає занадто короткої та абстрактної формули. Такої, як наприклад, звернення до «свободи» як виключної (єдиної) фундаментальної засади прав людини. Хоча як з історичної, так і з філософської точок зору ця ідея є привабливою, виправдання прав людини винятково на засадах концепції «свободи» є небезпечним, оскільки вестиме до різних, конкуруючих та, можливо, навіть суперечливих концепцій сутності людської свободи. Під сутністю людської свободи можна розуміти негативну свободу від невиконання обов'язків, позитивну свободу самоутвердження як частину певної цілісної спільноти, капіталістичну свободу конкуренції, або соціалістичну свободу повалення капіталізму. Інакше кажучи, хоча свобода є важливим елементом в історії прав людини; це занадто абстрактна категорія, що робить її особливо вразливою для політичних маніпуляцій. Незважаючи на повсюдно наявний характер такої небезпеки, незалежно від змісту пропонованого терміна чи концепції, я сподіваюся, що запропонована мною формула дещо примножить потенціал продуктивного діалогу навіть між конкуруючими групами і культурами.

III. «Образ людини» прав людини

Запропонована формула, яка складається з п'яти елементів, вказує на те, що права людини мають на меті забезпечення «самовизначального, значущого та відповідального способу життя» кожній людині [11, s. 578-584; 39, s. 22-27; 19, s. 418-423; 17, s. 663, 637-639; 38, s. 2425, 2433]. У цьому розділі статті роз'яснюються складові елементи формули та їхнє поєднання. У наступному, IV розділі роз-

глядаються різні функції формули. Зокрема пояснюється, як досягти балансу між вимогою про універсальне значення прав людини та розумінням прав людини, яке часто перебуває під впливом специфічних аспектів культури. Для візуалізації концепції дивіться наступну таблицю.

Образ людини в концепції прав людини

НАЗВА ЕЛЕМЕНТА	ЕЛЕМЕНТ ВКЛЮЧАЄ
А. Самовизначальний	- свободу вибору; - відповідальність за вибір
Б. Значущий	культуру та традиції, котрі: - створюють вибір та - обмежують вибір
В. Відповідальний	- відповідальність за вибір; - взаємність; - юридичну відповідальність; - соціальну відповідальність
Г. Життя	- захист життя, належну процедуру*; - екологію життя, нову належну процедуру
Г. Стиль (Спосіб)	- аналітично усі попередні елементи; - повагу до всіх попередніх елементів у розумінні приписів, незважаючи на - легітимно відмінні наголоси в різних культурах

А. Самовизначення

Самовизначення означає здатність людини ставити цілі та розробляти, втілювати й захищати свій життєвий план. До певної міри, кожен життєвий план неминуче є продуктом розвитку емпіричної природи людей, себто їхніх основних потреб. Емпіричні рушії, як наприклад, інстинкт самозбереження, однак, самі по собі не вичерпують змісту людського самовизначення. Для того, щоб людські потреби стали визначальними планами дій, «я» зазвичай має надати цим рушіям форми через їхнє утвердження, обмеження чи інтенсифікацію; цей процес стосується не тільки базових рушіїв, притаманним усім людям, але також і конкретних індивідів й їхньому способу життя [36, р. 90-91]. Інакше кажучи, у більшості ситуацій індивід має визначитися зі своїми схильностями і таким чином обрати конкретний план своїх дій, що зазвичай передбачає вибірковий характер діяльності.

* Належна процедура (due process – англ.) – принцип американського конституційного права, за яким розгляд справ повинен відбуватися із дотриманням норм процесуального та матеріального права (Прим. перекл.).

того, що текстуально такі необмежувані права різних осіб конкурують між собою.

У контексті самовизначення необхідно виділяти два аспекти.

Свобода вибору. Слідування природним нахилам спричиняє багатоваріантність напрямів вибору. Вибір партнера, професії, політичної партії, релігії належить до найбільш важливих для людини категорій вибору та виявляє специфічні погляди на різні аспекти життя, які людина вважає важливими.

Персональна відповідальність. Водночас те, що людина звітує перед собою за власні рішення, виділяє й інший бік аспекту вибору – персональну відповідальність. Серйозне сприйняття свободи вибору означає, що відповідальний вибір не тільки передбачає переваги та надбання, але також пов'язаний з потенційним ризиком зазнати втрат та невдач.

Б. Значущість

Значущість – це елемент образу людини, який висуває на перший план фундаментальне антропологічне положення про те, що людський розвиток індивіда, спільноти чи людства у цілому ґрунтується на культурі. Культура, як прийнято вважати, – це друге ество людини. Це твердження засвідчує факт звільнення людини від суворої біологічної залежності. Часткове звільнення від визначальної сили інстинктів започатковує нову залежність. Соціальні норми та культурні концепції повинні розроблятися людством в усіх сферах життя для того, щоб визначити спосіб дій та відповідні їм поняття як ідентичні у будь-якому контексті. У цьому процесі культури формують свою особливість (ідентичність), а індивіди – свою особистість. Люди, через невідомість своїх природних схильностей, мають розвинути соціальні та культурні програми щодо того, чого вони хочуть досягти та чого уникнути. Кожна культура має розробити загальні дороговкази про те, що є добром, а що злом, що є чесністю, а що нечесністю.

Особливо важливими у контексті образу людини є представлені культурами засадничі ідеали добра та справедливості, наприклад, про те, чого має прагнути батько, друг, урядовець або демократія, чи до чого бути подібними [24, s. 85-91]. Це, однак, не означає, що культура повністю зумовлює життя і розвиток індивіда. Радше вона провадить загальні горизонти потенційного розвитку, з якими індивід неодмінно зіткнеться передусім тоді, коли виникне бажання відхилитися від домінуючих у певній культурі стандартів поведінки.

В. Відповідальність

Про відповідальність, тобто про те, що людина звітує перед собою за своє життя і поведінку,

вже згадувалося вище. В інших відношеннях відповідальність складається з трьох додаткових елементів, що розглядаються нижче.

Взаємність. Той, хто вимагає прав та свободи, повинен надавати такі самі права та свободи іншим в ідентичних ситуаціях. Ця вимога може розглядатися як така, що впливає з міркувань логічної послідовності у дискусіях про права людини. У будь-якому випадку, взаємне надання прав та обов'язків є елементом гідності у вимогах (претензіях), пов'язаних із правами людини. Це означає, що ніхто не може претендувати на те, щоб ставити себе вище за інших, оскільки усі люди як люди наділені однаковою гідністю та цінністю [6].

Юридична відповідальність. Відповідальність за власне життя передбачає юридичну відповідальність за порушення прав інших, наприклад, у контексті кримінального чи деліктного права. Суспільство, яке ґрунтується на принципі верховенства права, має гарантувати серйозне сприйняття законних прав та їх повагу громадянами, а також захист з боку державних службовців законодавства країни. Так, наприклад, деліктне право передбачає способи відшкодування завданих збитків тим, кому їх завдано, а система кримінального судочинства встановлює спосіб притягнення до відповідальності та покарання державою тих, хто порушив важливі приватні чи публічні інтереси.

Соціальна відповідальність. Нарешті, у випадках, коли індивіди не здатні піклуватися про себе, соціальний обов'язок щодо надання їм допомоги покладається на інших. До цієї категорії належать: по-перше, члени сім'ї та інші особи, які перебувають у тісних стосунках з безпорадними індивідами через такі інституції, як релігійні організації та професійні асоціації та, по-друге, політичне співтовариство. Подібна соціальна відповідальність є необхідною для певних груп суспільства через суттєву прірву між правами на свободу і власність та їх цінністю. Це трапляється тому, що такі групи не мають можливості суттєво актуалізувати право на самореалізацію чи право на володіння власністю*

* Саме через це Федеральний Конституційний Суд ФРН розглядає конституційні права не тільки як захисні права, але також як позитивні цінності, котрі повинні підтримуватися державою для того, щоб кожен член суспільства міг реально скористатися цими правами. Цей погляд яскраво представлений у справі Люта (Lueth), викладеній у праці Kommers D.[26, p. 370] (конституційні права як суспільні цінності «значно підсилюють ... ефективну силу основних прав»).

[32, р. 204; 26, р. 370]. Причини їхньої неспроможності можуть бути різними: можливо, вони занадто молоді, занадто старі чи дуже хворі для того, щоб конкурувати у суспільстві, або ж вони є членами груп, до яких ставляться неприхильно, груп, які дискримінуються, і тому вони опиняються у гіршому становищі у порівнянні з іншими групами. У таких випадках соціальна відповідальність існує для того, щоб гарантувати стан, при якому «цінність свободи» не стала б занадто нерівномірною для членів різних соціальних класів. При впровадженні, наприклад, системи соціального забезпечення чи страхування здоров'я, держава має забезпечити рівні можливості кожному члену суспільства. Варто зазначити, що відповідальність політичного співтовариства носить допоміжний характер. Вона є гарантією у тих випадках, коли особиста чи сімейна відповідальність не є достатньо функціональною, або ж стає очевидним, що ці чинники не спрацюють.

Г. Захист життя

Людині має гарантуватися фізична безпека (виживання) ще до прийняття нею рішення про те, як їй вести своє життя. Оскільки фізичне виживання насправді є фундаментальним людським інтересом, остільки лише ті люди, які опиняються в екстраординарних ситуаціях, виявляють готовність ризикувати чи жертвувати своїм життям. Деякі політичні філософи, серед яких найвідомішим є Томас Гоббс, дійшли висновку, що фізичне виживання є найважливішим політичним інтересом, який у разі його колізії з іншими набуває більшого значення, ніж будь-що інше, у тому числі вимоги індивідуальних свобод, наприклад таких, як свобода переконань та совісті [22, р. 7-9; 1]. Звідси й випливає важливість «*habeas corpus*» (тобто закону про недоторканність особи) та справедливого судочинства. Ці гарантії сягають апогею у тому, що англосаксонський світ називає державою верховенства права (*the rule of law state*), а німецька традиція визначає як правову державу (*Rechtsstaat*). До цих традиційних аспектів захисту життя, фізичної цілісності та особистої свободи нещодавно додалися міркування щодо необхідності захисту довкілля заради виживання людських істот. Дискусії з цього приводу часто трансцендентують аспект виживання, оскільки припускається, що людське життя процвітатиме тільки тоді, коли людство досягне гармонії з іншими формами життя та природи в цілому.

Г. Спосіб життя

Спосіб (стиль) життя є останнім елементом запропонованої формули образу людини та стосується власне того стилю життя, який людина обирає для себе. Ще точніше, це не просто один із аспектів образу людини, але й кінцева ціль, оскільки стиль життя охоплює усі згадані раніше елементи. Людина не може «будувати» життя до тих пір, поки вона не володіє певним рівнем свободи вибору (вироблення) власного плану життя* [14, s. 7, 15; 15, s. 1, 44]. Цей вибір, у свою чергу, залежить від того, що відбувається в оточуючому світі в цілому. Можливість відходу від усталених соціальних стандартів є важливою альтернативою, адже люди є одночасно і творіннями, і творцями [40, s. 16]. І справді, саме зв'язок між цими двома аспектами спричиняє появу та існування «особистості» та «автентичності» [32, р. 12, 27]. До того ж, певна культура забезпечує критерії взаємної поступливості, індивідуальної відповідальності, індивідуальної підзвітності та соціального забезпечення, які є чотирма головними рівнями відповідальності. Людина, яка зважає на усі ці аспекти, не тільки «живе» своїм життям, але й діє адекватно, оскільки у такому балансі між індивідом, громадою та культурою людська гідність знаходить своє найкраще втілення.

IV. Функції формули образу людини

Сформульована таким чином формула образу людини є корисною і місткою, втім також має і деякі вади.

А. Інтеграція

Наведена формула узагальнює права людини, сформовані «трьома поколіннями», які обговорювалися вище. «Перше покоління», зосереджуючи увагу на самовизначенні, містить положення про вільний вибір економічної, комунікативної, соціальної та політичної участі. Загально визнаним положеннями є захист життя. Найважливішим документом першого покоління прав є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.** [42; 3] «Друге покоління» прав людини підкреслює соціальну відповідальність, що означає піклування про забезпечення основних потреб індивіда, особливо у випадках бідності та хвороби. Ці права, наприклад, були проголошені та захищені у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і

* З цієї причини Федеральний Конституційний Суд ФРН наголошує на внутрішній цінності людини.

** Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року, 999 U.N.T.S. 171 (вступив у дію 23 березня 1976 р.) // G.A. Res. 2200 (XXI), 21 U.N. GAOR, Supp. (No. 16) 52.

культурні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.* [42; 3] Права людини «третього покоління» стосуються ідей автономії та соціальної відповідальності, поєднуючи їх суть з традиціями конкретних груп чи співтовариств, чії колективні права на самовизначення та ідентичність також повинні враховуватися у контексті забезпечення прав людини [37, с. 9]. Оскільки ця формула образу людини здатна інтегрувати та відповідати характерним особливостям усіх поколінь прав людини, вона постає як всеохоплююча.

Б. Роз'яснення аналітичних відмінностей

Зазначена формула може також використовуватися для аналітичних цілей. Вона корисна для детального дослідження того, якою мірою політична декларація, конституція країни, міжнародна конвенція чи певна філософія прав людини підкреслює різні аспекти, пов'язані з образом людини. Наприклад, з лібертаріанської точки зору, елементи вільного вибору, як в особистому житті людини, так і в умовах соціальної конкуренції, є основоположними передумовами ефективної соціальної співпраці та справедливого розподілу тягарів та вигод. Тому соціальне забезпечення і соціальний добробут займають у цій концепції, щонайвище, другу позицію [29]. І навпаки, згідно з концепцією добробуту за лібералізмом держава має активно усувати перешкоди на шляху до забезпечення рівних можливостей через компенсацію тим, хто опинився у суспільстві у менш сприятливих умовах. Це висуває припущення про те, що соціальні недоліки не відображають помилкових рішень, за які індивід може нести відповідальність у багатьох випадках [33, р. 90].

Комунізм, з іншого боку, нехтує такими реформістськими закличками про відповідальність держави. Ортодоксальні комуністи бачать людей членами всього людського виду, історична мета якого – відмова від бідності пролетаріату, що є ядром майбутнього людства. Індивідуальній автономії та самовідповідальності не відводиться значного місця у комуністичній ідеології. До того ж, важливість права, етики та релігії применшена аж до визнання їх залежності від боротьби між пролетаріатом та капіталом. Ця боротьба, у свою чергу, оцінюється на підставі науково до-

сліджуваного руху до експропріації капіталістів та справжнього початку людської історії, якого не можна уникнути [12, s. 115-144].

В противагу цьому, стрижнем комунітаризму є значущість. Комунітаристи підкреслюють важливість розвитку і виховання у співтоваристві задля багатогранного та успішного розвитку життя людини як індивіда та як члена багатьох груп, що складають суспільство. Водночас, прогресивна, ліберальна течія цього руху вказує на можливість того, що групове життя та оцінювання якості життя винятково на основі мінімізації індивідуалістичного вибору може стати перешкодою індивідуальному розвитку людини. З цієї точки зору, культура є корисною не тільки у своєму інструментальному розумінні, але також і через власну цінність [37; 11, s. 318]. У підсумку, ця формула образу людини може використовуватися для роз'яснення розбіжностей між різними програмами, правовими актами та різновидами філософії прав людини.

В. Нормативне визначення належних вимог

Часом трапляється, що різні положення щодо людини не стикуються чи, принаймні, суперечать одне одному. Подолання цих розбіжностей вимагає не звичайного аналізу, а нормативного визначення відповідних вимог до забезпечення прав людини. На мою думку, коли один з елементів у образі людини домінує аж до виключення інших елементів, результатом є ідеологічне привласнення концепції прав людини, тобто політичний чи культурний імперіалізм. Такий імперіалізм, безперечно, послаблює універсальну цінність визнання прав людини і має бути усунутий.

Тому пропонується вважати вказані п'ять елементів співоригінальними аспектами людського буття, якими не можна нехтувати задля успішного розвитку життя людини** [34, s. 95-96]. Усі ці аспекти, однак, не обов'язково мають однакове значення чи вагу. Припускаючи, що культура – це друга людська природа, визнаючи той факт, що культури частково відрізняються у своїх засадничих ідеалах, можна зробити висновок про те, що повинно існувати певне місце для варіацій у концептуалізації прав людини. Відповідно, культурний релятивізм чи партикуляризм містить певну частку істини. У контексті прав людини це означає, що такий простір необхідно утримувати

* Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий 16 грудня 1966 р., 993 U.N.T.S. 3 (вступила в дію 3 січня 1976 р.), G.A. Res. 2200 (XXI), 21 U.N. GAOR, Supp. (No. 16) 49.

** На думку Т. Рентча, спів-оригінальність означає, що обговорені елементи є (1) непохідними один від одного, (2) змістовно не виводяться один з одного та (3) є незрозумілими у випадку, якщо вони не розглядаються у взаємозв'язку.

для різноманітних регіональних документів з прав людини та різних шляхів балансування індивідуальних прав з легітимними інтересами громади.

Водночас універсалізм прав людини може бути збережений через звернення до п'яти запропонованих елементів як спів-оригінальних частин людського буття. Кожен з них відображає необхідний аспект людського розвитку з тим, щоб кожна культурна чи політична спільнота могла їх усіх улаштувати. Це поняття спів-оригінальності підкріплюється ст. 30 Загальної декларації прав людини, що передбачає: «Ніщо в цій Декларації не може бути витлумачене як надання будь-якій державі, групі чи особі права займатися будь-якою діяльністю або чинити дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації» [34, s. 30]. Те саме можна і треба сказати і про п'ять складових елементів образу людини. Незважаючи на часту потребу балансування одного елемента щодо іншого, всі ці п'ять елементів по суті взаємопов'язані і кожен з них повинен поважатися та зберігатися заради забезпечення можливості жити життям, гідним людини.

Г. Консенсус

Постає питання про те, чи може цей нормативний постулат здобути загальне схвалення. Сама можливість світового консенсусу, за загальним визнанням, залишається відкритим питанням. У будь-якому разі, дві речі видаються для мене очевидними. З одного боку, визначаючи ідею прав людини на більш абстрактному рівні, ніж тут запропоновано, наприклад, через принцип свободи, можна збільшити шанси на досягнення консенсусу. Це, однак, сягало б виключно формального та, у кінцевому рахунку, фіктивного консенсусу, який тільки приховав би триваючі ідеологічні дискусії та розбіжності. З іншого боку, представлення більш широкого, ніж подане тут, тлумачення загрожувало б небезпекою того, що певна культурно-специфічна перспектива стала б домінуючою аж до виключення чи применшення значення інших концепцій прав людини. Тому досягненню спільного міжкультурного нормативного консенсусу щодо прав людини загрожувала б небезпека.

На відміну від цієї альтернативи, моя формула образу людини видається порівняно багатообіцяючою тією мірою, якою кожна культура може визначити свої цінності, щонайменше частково, в усіх п'яти елементах. Опоненти, однак, можуть зауважити, що «самовизначальний, значущий та відповідальний спосіб ведення життя» є надто вузькою та надто нечіткою ідеєю, або ж, що ця ідея охоплює надто багато чи недостатньо прав лю-

дини. У будь-якому разі, моя позиція полягає у тому, щоб не закликати культуру до самозаперечення, заперечення своїх цінностей та інтересів у цілому. Водночас, кожна культура, яка приєднується до дебатів з прав людини, повинна продемонструвати готовність до компромісів заради досягнення порозуміння між культурами.

Хоча моя пропозиція не гарантує консенсусу, вона забезпечує, принаймні, передумову для досягнення негативного миру, тобто ненасильницького співіснування у взаємному віддаленні; але вона також надає можливість для досягнення позитивного чи ствердного миру в розумінні досягнення взаємовизнання та співпраці [25, p. 113-114].

Г. Невизначеність

Треба визнати, що моя формула містить деяку невизначеність. Це не є недоліком. Як зазначалося вище, це, можливо, є навіть перевагою. Виходячи з розрізнення між правилами та принципами, запропонованого Роналдом Дворкіним [16, p. 22-28; 2], я хотів би наголосити на тому, що кожен елемент моєї формули становить собою принцип. На відміну від правила, принцип залишається відкритим для того, щоб його трактувати по-різному, не порушуючи однак мінімального змісту, який мусить бути збережений за будь-яких обставин. Відтак насправді має значення не прийняття рішення за принципом «або все, або нічого», а відкрита система принципів, яка дозволяє по-різному інтерпретувати та імплементувати їх відповідно до різноманітності культур. За умови, що така гнучкість не є перешкодою, вона, навпаки, повинна розумітися як передумова для досягнення міжнародного та міжкультурного консенсусу щодо прав людини.

Д. Релігійна нейтральність

Хоча формулювання образу людини обіймає як універсальні, так і специфічні аспекти, моя позиція може бути піддана критиці за неспроможність задіяти найбільш потужні духовні стимули у межах різних культур: релігію і світогляд (тобто глибоко вкорінені уявлення про світ та світобудову). Можна було б стверджувати, що без підтримки цих духовних сил імплементація прав людини у кінцевому рахунку зазнає невдачі. Така критика вірно вказує на обмеженість мого підходу. Ця обмеженість, однак, є сильною, а не слабкою стороною підходу. Якщо б моя формула безпосередньо інкорпорувала б певну релігію чи певні інші вкорінені (letztbegründende) виправдання прав людини, наприклад, шляхом інкорпорації християнських переконань, це повністю задовольнило б прихильників таких переконань,

але виключило б усі інші культури, носії яких сповідують інші релігії* [26, р. 306]. Для того, щоб уникнути подібних ідеологічних апропріацій ідеї прав людини, моя філософська інтерпретація ґрунтується на аналізі людини, який може задовольнити усі культури, оскільки він звертається до основоположних цінностей усіх культур та, сподіваюся, інтегрує їх. Такий інтегральний підхід вимагає, щоб філософська концептуалізація трансцендентувала чи зберігала дистанцію від релігійних чи інших ультимативних переконань будь-якої культури. Тому виправдання ідеї прав людини, яке тут запропоноване, не є ультимативним, остаточним обґрунтуванням-виправданням. Натомість, воно є передостаннім обґрунтуванням (*vorletzte Begründung*), тобто, прагматичним, таким, що засноване на непереборній потребі міжкультурного порозуміння і прийняття.

Необхідно зазначити, однак, що, хоча запропонований образ людини дещо відрізняється від інших специфічних поглядів на світ, він відкритий до потенційно «вищих» чи «глибших» інтерпретацій концепцій прав людини з позицій усіх груп і вірувань. Насправді він є відкритим до подібних інтерпретацій тому, що боротьба за права людини вимагає підтримки з боку носіїв різних поглядів на світ та апологетів різних релігій, що служить для їх адептів мотивацією діяти на користь прав людини відповідно до їхнього розуміння прав людини, всупереч гнобленню та тиранії.

Підсумовуючи, зазначимо, що формула «самовизначального, значущого та відповідального способу життя» могла б насправді стати спіль-

ним знаменником та універсальним нормативним ідеалом різних культур.

Список літератури

1. Гоббс Т. Левіафан. – К., 2000.
2. Дворкін Роналд. Серйозний погляд на права. – К., 2000.
3. Міжнародна хартія прав людини. — К., 1991.
4. Ролз Дж. Теорія справедливості. – К., 2001.
5. Харт Х.Л. А. Концепція права. – К., 1998.
6. Bielefeldt H. *Autonomy and Republicanism: Imanuel Kant's Philosophy of Freedom, Political Theory* (виходить друком).
7. Bielefeldt H. *Neuzeitliches Freiheitsrecht und politische Gerechtigkeit: Perspektiven der Gesellschaftsvertragstheorien* (1990).
8. Brugger W. *Das Menschenbild der Menschenrechte // Jahrbuch fuer Recht und Ethik.* – 1995. – № 3.
9. Brugger W. *Fuer Schutz der Fluenchtlinge – gegen das Grundrecht aus Asyl! // Juristenzeitung.* – 1993. – № 48.
10. Brugger W. *Menschenrechte im modernen Staat // Archiv des Oeffentlichen Rechts.* – 1989. – № 114.
11. Brugger W. *Menschenrechte von Fluechtlingen in universalistischer und kommunitaristischer Sicht // Archiv fuer Rechts- und Sozialphilosophie.* – 1994. – № 80.
12. Brugger W. *Menschenrechtsethos und Verantwortungspolitik: Max Webers Beitrag zur Analyse und Begrueundung der Menschenrechte.* – 1980.
13. Brugger W. *The Image of the Person in the Human Rights Concept // Human Rights Quarterly.* – 1996. – № 18.
14. *BverfGE.* – 1954. – № 4.
15. *BverfGE.* – 1984. – № 65.
16. Dworkin R. *Taking Rights Seriously* (1977).
17. *Elemente liberaler Grundrechtstheorie // Juristenzeitung.* – 1987. – № 13.
18. Glendon M.A. *Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse* (1991).
19. *Grundrechte und Verfassungsgerichtsbarkeit in den Vereinigten Staaten von Amerika* (1987).
20. Haerberle P. *Das Menschenbild im Verfassungsstaat* (1988).
21. Hart H.L.A. *The Concept of Law* (1961).
22. Hobbes T. *Leviathan / E. B. Dutton & Co.* (1950).
23. Hofmann H. *Zur Herkunft der Menschenrechtserkldrungen // Juristische Schulung.* – 1988. – № 28.

* Подібний аргумент можна відшукати в новітній німецькій конституційній історії. Ось так Д. Коммерс прокоментував формулу гідності людини, яка викладена у ст. 1 Конституції ФРН 1949 р.: «Гідність людини базується на одвічних правах, якими кожна людини наділена природою», – так читався перший проект цієї статті на Хімзійській конференції, на якій обговорювалася та приймалася Конституція ФРН. Згодом, працюючи у Головному комітеті парламентської комісії, делегати від Християнсько-демократичної партії запропонували дати цим «одвічним правам» характеристику «даних Богом». Соціал-демократи та вільні демократи виступили проти вживання такої термінології через її значущість при тлумаченні конституційних термінів. У результаті з'явилося ось таке більш стисле та нейтральне формулювання: «Гідність людини є недоторканою»... Авторам проекту таким чином удалося уникнути ідентифікації концепції людської гідності з якоюсь із філософських чи релігійних ідеологічних шкіл. У тексті Конституції, здається, можна у повноті віднайти різноманітні філософські перспективи...».

24. *Jellinek G.* Das System der subjektiven öffentlichen Rechte (1905, 2nd ed.).
25. *Kant I.* Perpetual Peace: A Philosophical Sketch / I. Kant. Political Writings (1991, 2nd ed.).
26. *Kommers D.* The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany (1989).
27. *Lampe E.-J.* Grenzen des Rechtspositivismus. Eine rechtsanthropologische Untersuchung (1988).
28. Menschenrechte: Ihr Internationaler Schutz / *B. Simma & U. Fastenrath* (1992).
29. *Nozick R.* Anarchy, State, and Utopia (1974).
30. *Oestreich G.* Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten (1968).
31. *Partsch K.J.* Vor- und Nachteile einer Regionalisierung des internationalen Menschenrechtsschutzes // *Europäische Grundrechte Zeitschrift*. – 1989. – № 16.
32. *Pinkard T.* Democratic Liberalism and Social Union (1987).
33. *Rawls J.A.* Theory of Justice (1971).
34. *Rentsch T.* Die Konstitution der Moralität: Transzendente Anthropologie und praktische Philosophie (1990).
35. *Riedel E.H.* Menschenrechte der Dritten Dimension // *Europäische Grundrecht-Zeitschrift*. – 1989. – № 16.
36. *Selznick P.* Sociology and Natural Law // *Natural Law Forum*. – 1961. – № 6
37. *Selznick P.* The Moral Commonwealth: The Social Theory and the Promise of Community (1992);
38. Staatszwecke im Verfassungsstaat // *Neue Juristische Wochenschrift*. – 1989. – № 39.
39. Stufen der Begründungen von Menschenrechten // *Der Staat*. – 1992. – № 31.
40. *Tenbruck F.H.* Die kulturellen Grundlagen der Gesellschaft (1989, 2nd ed.).
41. United Nations Documents. – 1948. – A/810.
42. United Nations Documents. – 1966. – A/6316.

(Переклад з англійської та німецької В. С. Бігун)
В. Брюггер

ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА В КОНЦЕПЦИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Основываясь на закономерностях исторического развития и юридического утверждения прав человека, судебной практике, разработана универсальная формула образа человека в концепции прав человека, состоящая из пяти элементов, в соответствии с которой права человека имеют целью обеспечение «самоопределяющегося, значащего и ответственного способа жизни» каждому человеку. Украинский перевод статей автора: *The Image of the Person in the Human Rights Concept* // *Human Rights Quarterly*. – 1996. – Volume 18. – № 3 и *Das Menschenbild der Menschenrechte* // *Jahrbuch fuer Recht und Ethik*. – 1995. – № 3.

W. Brugger

THE IMAGE OF THE PERSON IN THE HUMAN RIGHTS CONCEPT

Based on the historical development and the legal endorsement of human rights, judicial practice the author developed a universal formula of the image of the person that underlines the concept of human rights. The formula proposes that human rights aim at securing a “self-determinate, meaningful, and responsible way of leading one’s life” to every human being. This is a Ukrainian translation of the author’s articles “The Image of the Person in the Human Rights Concept”, and, partly, “Das Menschenbild der Menschenrechte” published in: 18/3 *Human Rights Quarterly* (1996) and 3 *Jahrbuch fuer Recht und Ethik* (1995) respectfully.